

Györe Zoltán

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Tanszék
gyz@ff.uns.ac.rs

Perczel Olivér

Budapest Főváros Levéltára, Budapest
perczeo@bparchiv.hu

A VADNYUGAT SZTÁRJA A BÁNSÁGI SZTYEPPÉKEN

The Star of the Wild West in the Banat Prairie

Zvezda Divljeg zapada na banatskim stepama

Buffalo Billről talán mindenki hallott. Neve a vadnyugatot, annak romantizált, filmekből és regényekből jól ismert fénykorát idézi fel emlékezetünkben. Pályafutása során volt a híres Pony Express lovasa, nyomkereső, bölényvadász, katonatiszt, majd félállásban színházi színész és végül cirkuszos nagyvállalkozó, számos ponyvaregény és vadnyugati film hőse. 1882-ben cirkusza, a Buffalo Bill's Wild West megalakításával gyakorlatilag új műfajt teremtett, a westernrevüt. Vállalkozását állandóan bővítve három évtizedig töretlen sikerrel járta az Egyesült Államok és Európa országait. Műsorát koronás fők, sőt a pápa is megtekintette. Második európai turnéja (1902–1906) során meglátogatta Magyarországot is, ahol 25 városban fordult meg, valamivel több mint egy hónap alatt. Ekkor járt Nagyikindán, Nagybecsckereken, Versecen és Pancsován is. Cikkünk az említett négy helyen tartott előadásáról és fogadtatásáról szól.

Kulcsszavak: Buffalo Bill, Bánság, cirkusz, Amerika

Munkánkban az egyik legrégebbi médiasztár, Buffalo Bill gazdag életének a vidékünkhez kötődő rövid epizódjára szeretnénk felhívni a figyelmet, arra, hogy Buffalo Bill 1906-ban Magyarországon turnézott, és ekkor a mai Vajdaság négy településén is megfordult, nevezetesen Nagyikindán, Nagybecsckereken, Versecen és Pancsován. A történetnek van egy számomra kedves apró vonatkozása is. Gyermekkoromban a szomszéd fiúkkal gyakran játszottunk „cowboyost és indiánost”. Egy ilyen alkalommal tisztességben

megöszült szomszédunk, Takács bácsi félrehívott és elmondta, hogy ő személyesen látta az egyik legnagyobb hőst, Buffalo Billt. Hitetlenkedésemre elmesélte, hogy Bill saját cirkuszával járta az országot. Megjegyzésemre, hogy egy ekkora hős sohasem lépne fel cirkuszban, és hogy nem is élhetett egy időben a szomszéd bácsival, Takács úr csak jóízűen mosolygott. Végül is nagy öröömre szolgált, amikor megtudtam, hogy Budapest Főváros Levéltárának főmunkatársa, Perczel Olivér monográfiájában feldolgozta Buffalo Bill magyarországi tartózkodásának témáját (PERCZEL 2013), illetve, amikor beleegyezett abba, hogy Buffalo Bill vajdasági tartózkodásáról közös tanulmányt írjunk.

E munka alapját Perczel Olivér kutatásai képezik, amelyeket a vajdasági szerb és német lapok híradásaival bővítettünk. A referens irodalom mellett levéltári forrásokat és korabeli lapok tudósításait használtuk. A helyi magyar és német lapok viszonylag jó anyaggal szolgáltak az események megismeréséhez, a szerb lapok kevésbé. Ennek oka, hogy a német és magyar nyelvű újságokhoz viszonyítva kevesebb szerb újság jelent meg, illetve hogy a szemlélt időszakban Pancsován nem is nyomtattak szerb újságot. Itt a *Novi Srbini* 1912-ben, a *Srpska prosveta* 1914-től indult. Nagybecskereken már 1884-től megjelent a *Rodoljub*, Nagyikindán pedig a *Sadašnjost*. Ugyanakkor tény az is, hogy a Bánátban vagy a tágabb környéken megjelenő szerb lapok terjedelmét jórészt a szerb nemzettel kapcsolatos időszerű politikai és társadalmi jelenségek foglalták le, és Buffalo Bill Vadnyugatának szereplése ehhez képest elhanyagolható téma volt.

A szerb lapok figyelmét olyan történések kötötték le, amelyek a szerb-séget közelebről érintették. Ilyen volt például a tekintélyes szerb politikus, Mihajlo Polit-Desančić felszólalása a nemzetiségi kérdés ügyében, mely július 3-án hangzott el a Magyar Országgyűlésen. A szerb újságok rendre közölték és méltatták ezt a hosszú és jelentős beszédet – pont azokban a napokban, amikor Buffalo Bill csapata térségünkben szerepelt. Az említett parlamenti felszólalás mellett a szerb lapok – különösen a politikai jellegűek – részletesen foglalkoztak az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia között kibontakozó vámháborúval, a délszlávok közötti együttműködés problematikájával, a balkáni eseményekkel, a bosznia-hercegovinai viszonyokkal, a lehetséges felkeléssel, a szerb–magyar viszonytal, a „magyar sovinizmus” kérdésével, a magyarországi szerb iskolaüggyel, az időszerű aratósztrájkokkal, a magyar újságírók és országgyűlési képviselők belgrádi látogatásával és annak körülményeivel, a magyar színház belgrádi vendégszereplésével, Agenor Maria Gołuchowski osztrák–magyar külügyminiszter szerbek számára diplomáciai érzéket nélkülöző és sértő kijelentéseivel, illetve a magyarországi újságoknak az említett kérdéssel szemben kifejtett ellenvéle-

ményével. Emellett a szerb sajtó figyelemmel kísérte a magyar és az osztrák parlamenti küldöttség munkáját is. Érdekes, hogy az újvidéki *Zastava* többször is közölt reklámot a „H. Lipót nagy magyar cirkuszának” a vendégszepléséről július 18-a és 23-a között Újvidéken, de Buffalo Bill társulatáról nem esett szó.

Ki is volt valójában tanulmányunk főszereplője, Buffalo Bill? Kora leg-híresebb amerikaija, rettenhetetlen kalandor, a vadnyugat hőse, kiemelkedő vadnyugati vadász, aranyásó, nyomkereső, színész, harcos, az amerikai hadsereg ezredese, az indiánok kizsákmányolója, esetleg amerikai Robin Hood, avagy cirkuszos mutatványos és üzleti vállalkozó, vagy esetleg az első médiasztár? Egy személyben egy kicsit mindegyik. Alakját a legendák köde borítja, amelyhez hozzájárultak a róla írt ponyvák (több mint egytucatnyi író mintegy 1700 ponyvaregényt írt képzelt kalandjairól, HAHNER 2011: 265), szépirodalmi művek (BERGER 2010), az életéről forgatott filmek¹ és a képregények² is.

Legrövidebben talán a következőket említhetnénk hősünkről.³ William Frederick Cody 1846. február 26-án született Iowa amerikai szövetségi államban. Apja, Isaac Cody, fia születése után nem sokkal Kansas államba vándorolt, ahol a határ menti háborúk áldozatává vált. William tizenegy évesen munkába állt, afféle lovas küldöncként. Egy év után megpróbálkozott az aranymosással, nem sok szerencsével. Tizennégy éves korában a híres Pony Expressben lett lovas futár. E híres vállalkozásban naponta 250 mérföldet kellett lovagolni a legnehezebb körülmények közepette, akár banditákkal is megküzdve. A küldeményt minden körülmény között meg kellett védeni. Cody – ekkor még csak tizennégy évesen – egy alkalommal állítólag 500 mérföldet tett meg. A polgárháború kezdetekor beállt a rabszolgák felszabadításáért küzdő Chandler és Bill Tuff vezette csapatba. Ekkor és később az indián háborúk során is nyomkeresőként segítette a hadsereget. Az indiánoktól megtanulta a bölényvadászat fortélyait, és kamatoztatva ezt a tudást, vadásznak állt a nagy kelet–nyugati vasútvonal építésénél. A Kansas Pacific vasútépítő vállalat megbízása napi tizenkét bölény elejtésére vonatkozott, amelyet Cody nemegyszer túl is teljesített. Állítólag 1867 és 1868 között – másfél év alatt – 4280 bölényt ejtett el. Bölényvadászként elért sikerei miatt ragadt rá a neve is: Buffalo (Bölény) Bill (BROWN 1980: 79–80). A legjobb bölényvadász büszke címét egy párviadalban kellett megerősítenie Billy

¹ Az első filmet még életében forgatták róla 1911-ben, ahol is Cody önmagát játszotta. Ezt ez idáig 28 film követte.

² Lucky Luke: Circus Western kalandjának alapját vélhetően Buffalo Bill cirkusza adta.

³ Magyar nyelven ilyen még nem jelent meg. Életrajzáról csak egy-két cikk és néhány rövid fejezet szól a vadnyugattal foglalkozó munkákban.

Comstockkal szemben, ami 69:46 arányban sikerült is Codynak (KOVÁCS 2004: 60). A vasút építésének befejezését követően Buffalo Bill a felderítők vezetőjeként szolgált a kansasi Hays erődben állomásozó 5. lovas ezredben. 1868 és 1872 között, valamint 1876-ban az indiánok ellen folytatott hadjáratok során tizenhat csatában jeleskedett, s ezért a hadügyminiszter komoly pénzbeli jutalomban részesítette (PERCZEL 2013: 124).

Időközben híre ment vakmerőségének, bátorságának, és egy író, Edward Zane Caroll Judson (írói nevén Ned Buntline) fantáziát látott benne. Buntline az akkoriban népszerű ponyvaregények írójaként az elhíresült határvidéken keresett új élményanyagot. Bill kitűnő forrásnak bizonyult, háromheti közös időtöltés, anekdotázás alatt az író szorgosan jegyzetelt, majd miután visszatért New Yorkba, írni kezdte a kalandos történeteket. Az első sztori 1869-ben jelent meg a *New York Weekly* című lapban, amely után sorra jött a többi is, fokozatosan hössé varázsolvá Codyt. Népszerűségét bizonyítja, hogy amikor befolyásos külföldiek látogattak Amerikába, felkérték, hogy legyen a kísérőjük.⁴

Az egyik ponyvából Fred Meader drámát írt *Buffalo Bill, a végvidék királya* címmel, amelyet hatalmas sikerrel játszottak a színházakban (KUCZKA 1985: 13). 1872-ben meghívták Chicagóba a róla készült színdarab bemutatójára, ahol is felkérték, hogy legyen színész, és alakítsa önmagát. Ekkor kezdődött Buffalo Bill színpadi karrierje, amely végigkísérte útján. Nem volt jó színész, de jó humorú előadó, igazi show-man volt, és a közönség szerette. 1872-től egy évtizeden át ősztől tavaszig színházakban játszott, nyáron pedig idegenvezető volt, és a hadsereget is segítette nyomkeresői tehetségével. Saját maga által átélt kalandjait azután Ned Buntline leírta, színre vitte, majd Cody újra eljátszotta azt, a közönség nagy meglepedésére (PERCZEL 2013: 125).

1882. július 4-én a szórakoztatás újabb formájával próbálkozott: ez volt a nyílt színi lovasbemutató, valódi bölényekkel, céllövészettel. A közönség imádta, és útjára indult egy új műfaj, a westernrevü vagy westerncirkusz *Buffalo Bill's Wild West* címmel. Szereplői valódi indiánok, valódi cowboyok, igazi állatok voltak. A show látványos elemeket vonultatott fel: látható volt a rodeó fő eleme, a vadcsikó betörése, a nézők átélhettek postakocsi-támadást, a lovasság támadását, a harci színekkel kifestett indiánok rikoltozását, és még sok különféle egyéb izgalmas lovasbemutató követte egymást a kétórás műsorban. Igaz, hogy a műsorban a cowboyok tiszta ruhában léptek fel, az indiánok kifestve, hatalmas tolldísszel a fejükön mutatkoztak (a bemutató tehát nem volt hiteles), a közönség pedig egyfajta

---

⁴ A leghíresebb vendége II. Sándor orosz cár harmadik fia, Alekszej nagyherceg volt.

néprajzi bemutatóként értékelte a show-t, és ujjongva fogadták mindenhol. Az 1885-ös évad leghíresebb vendégszereplője Ülő Bika nagyfőnök volt, akivel Cody olyan jó barátságba került, hogy az évad végén egy szürke lovat és egy fehér kalapot adott neki ajándékba, amelyet a főnök – nagy becsben tartva – élete végéig megőrzött (UTLEY 2004: 319). Mellette emelte a műsor fényét Annie Oakley, aki oly biztosan lőtt, hogy kilőtte a cigarettát férje szájából, vagy bárkiéből, aki alávetette magát a mutatványának. 1887-ben Viktória királynő uralkodásának 50. évfordulójára Londonba látogattak, ahol a királynő mellett a produkciót megszemlélte a görög, a dán, a szász és a belga király is (HAHNER 2011: 266). Az európai turnén a Vatikánban is felléptek, ahol a pápa áldását adta a produkcióra. Az 1893-as chicagói világhiállításra Bill különleges programmal készült, a cirkusz programját kibővítette afrikai beduinokkal, cári kozákokkal, német ulánusokkal és angol dzsidásokkal is, a show címe pedig *Buffalo Bill's Wild West and Congress of Rough Riders of the World* (Buffalo Bill vadnyugata és a világ vadlovásainak találkozója) lett. Ezen a néven szerepelt vidékünkön is. Tündöklésének legfényesebb időszaka ezzel a műsorral kezdődött, a továbbiakban ezzel a produkcióval járták Amerikát, és 1902–1906 között újabb európai turnét is tettek (PERCZEL 2013: 126). Ekkor látogattak el Magyarországra is. Teljesen egyet kell értenünk Berkes Ildikó gondolataival, amikor így ír: „A film megjelenése előtt Buffalo Bill vadnyugati cirkusza teremtette meg az amerikai nyugat leglátványosabb és egyben leghitelesebbnek ható audiovizuális illúzióját” (BERKES 1986: 154). 1894-ben Edison asszisztense félperces rövidfilmjének témájául Cody cirkuszát választotta. Így tehát a westernfilmek történetének kezdete is Billhez kötődik (BERKES 1986: 40). Később is sok dokumentumfilm készült róla, de ironikus módon műsorának alkonyát is a film okozta, hiszen a filmek elterjedése miatt ment csődbe a vállalkozása 1913-ban. A belgrádi *Vreme* és *Pravda* című lapok a huszadik század húszas és harmincas éveiben 95 olyan hírt vagy értékelést publikáltak, amelynek főhőse vagy egyik fontosabb személye Buffalo Bill volt (SM 2016). Buffalo Bill westerncirkusza 1883 és 1913 között Amerikában és Európában közel 1000 városban megközelítőleg ötvenmillió ember előtt lépett fel (VBB 2016). Mindennek ellenére William Cody életét szegényen és magányosan fejezte be 1917-ben, hírneve azonban fennmaradt az általa alapított Cody nevű város révén is, ahol napjainkban egy igen népszerű múzeumban (BBCW 2016) tekinthetők meg relikviái.

A Buffalo Bill Wild West vállalat második európai körútja Angliában kezdődött 1902 telén, és ott léptek fel három éven át. 1905 tavaszán hajóztak át az öreg kontinensre Franciaországba, majd egy egész évadnyi szereplés után az 1906-os évet Olaszországban folytatták. Az itáliai területek után kö-

vetkeztek az Osztrák–Magyar Monarchia területein fekvő nagyobb városok, majd Németország és Belgium zárta a sort. Budapestre Bécsből futottak be a vállalat vonatjai, de az érkezést megelőzték a hivatalos teendők. A Buffalo Bill Wild West nevű vállalat magyarországi ügyeivel megbízott ügyvédje dr. Pekár Imre volt, aki pontosan intézte a társulat minden hivatalos ügyét.⁵

Buffalo Bill western cirkusza valamivel több mint egy hónapot töltött Magyarországon (1906. június 16. – július 22.), ebből kilenc napot Budapesten, a többi huszonnégy másik helyszínen (Miskolc, Kassa, Ungvár, Munkács, Nyíregyháza, Debrecen, Békéscsaba, Szentes, Szeged, Nagykinfa, Nagybecskerek, Pancsova, Versec, Temesvár, Arad, Gyulafehérvár, Nagyszében, Brassó, Segesvár, Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Máramarossziget). Amint azt megállapíthatjuk, az itinérer elsősorban az ország középső és keleti részeit célozta. Kissé furcsálljuk viszont, hogy a szemlélt térségben nem iktatták menetrendbe Bácska három szabad királyi városát, annál inkább, hogy Szabadka az ország egyik népesebb, Újvidék pedig az egyik leggazdagabb városa volt, és hogy Zombor esetében is számíthattak volna a város és tágabb környéke (akár Baja, Baranya, Kelet-Szlávia) népességének érdeklődésére. Lehetséges, hogy Buffalók úgy gondolták, a szabadkaiak Szegeden, az újvidékiek pedig Nagybecskereken vagy Pancsován tekinthetik meg a rendezvényt.

Talán itt kellene megemlítenünk, hogy a mai szerb médiákban és a hősünkkel foglalkozó szerb Wikipedia oldalon is találkozhatunk olyan megállapítással, miszerint Buffalo Bill társulatával 1906-ban számos szerb városban megfordult, így Belgrádban és Smederevóban is, illetve hogy itt a lakosok megcsodálták a társulat elefántjait, medvéit és majmait (VO 2014). Ezt a korabeli források nem erősítik meg, így például a Ch. F. Griffin által írt *Négy év Európában Buffalo Bill-lel* című könyv sem – amely különben részletesen felsorolja a látogatott városokat. Hasonlóan az augusztus 18-ai *The Billboard*-ban megjelentetett írás is kizárja ezt a lehetőséget. Ezzel szemben megerősíthetjük a cirkusz ljubljanoi (május 16.), zágrábi (május 17–18.) és maribori (május 19.) vendégszereplését (GRIFFIN 2010: 149–152).

⁵ A forrásokból megállapítható, milyen hatalmas utazó társaság volt Buffalo Bill társulata: 486 alkalmazottat foglalkoztatott, 14 igazgatót, 150 fellépőt-színészt, a többiek különféle munkások voltak. Az embereken kívül 183 ló és 8 öszvér is „tagja” volt a vállalatnak. A társulat vonattal közlekedett, csak a mozdonyokat kellett bérelniük. Míg az 1887-es londoni utazásuk során egy vonat szállította a cirkuszt, 1906-ban már három, mely hálókocsikból, istállókocsikból, nyitott szerkocsikból, poggyászkocsikból és egy reklámkocsiból állt. Az 50 vagonból álló 3 szerelvény hossza mozdonyokkal 955 méter, tömege viszont kis híján 1100 tonna volt (mozdonyok nélkül). Budapest Székesfőváros Tanácsa, 1906. évi 115344 tan. ügyosztály szám, HAHNER 2012, 312.

A forrásokból és újságcikkekből jól megfigyelhető, hogyan működött a társulat. Már a téli pihenésük ideje alatt elkezdődött a következő évad szervezése. Ezért kértek már januárban helyhatósági és rendőrhatósági engedélyeket a fellépések helyszíneinek hatóságaitól. Gondosan megtervezték az útvonalat, szerződést kötöttek a vasúttal, megkérték a vonatkozó városok vezetésétől a szükséges területfoglalási, vízhasználati, plakátozási engedélyeket. A lapok már két héttel az érkezésük előtt cikkeztek róluk, és egyöntetűen nagy várakozásról számoltak be (PERCZEL 2013: 166).

A társulat ütemterve nagyon feszes volt: a helyszínre a szerelvények bizonyos időközökkel, általában hajnali 4–6 óra tájt érkeztek, másfél óra alatt felépítették a sátrakat, és ekkorra már bográcsokban főtt az étel. Legfeljebb három óra elteltével, tehát legkésőbb reggel 8–9 órára teljesen kipakoltak, működőképessé tették a színhelyet, és kezdődött a show. Délután kettőtől tartották az első előadást, a másodikat pedig esti nyolcórától kezdettel. Egy-egy előadás megközelítőleg 2,5 óráig tartott, gyors bepakolás következett, és éjfél tájt már robogtak is tovább a szerelvények a következő színhelyre, és kezdődött minden előlről. Mindez összhangban volt a profitelvűséggel: ahhoz, hogy a több száz fős társulatnak a pénzügyi mérlege pozitív lehessen, ki kellett iktatni az előadás nélküli pihenőnapokat, és a helyszíneket is úgy kellett beosztani, hogy 4–5 óra utazással elérhetőek legyenek. A revü 1906-os menetrendjét szemlélve a marseilles-i március 4-ei első előadástól a szeptember 21-ei utolsó ghenti előadásig mindössze hét üres napot figyelhetünk meg, a többiekben a sátor Európa valamely településén állt, és tartott a show. Az előző évet is hasonló dinamikával teljesítették, de az évad hosszabb volt – 1905. december 11-éig tartott (GRIFFIN 2010: 149–152).

Említsük meg, hogy a társulat működtetésének magasak voltak a költségei – csak a napi étkeztetés közel 2000 koronára rúgott – amely összeg mindig az adott város kereskedőit gazdagította, mert a napi ellátásukról helyben gondoskodtak friss áruk vásárlásával. Szatmárnémetiben „Buffalo Bill emberei többek közt 1000 pár virslit fogyasztottak el szombaton. Az esti vasúti fölrakodáskor 3 óra lefolyása alatt 26 hordó sört ittak meg Buffalóék a vasúti vendéglőben” (*Nagyvárad Napló* 1906. július 22., 3).

A műsor igazán gazdag volt. Felléptek cowboyok, kozákok, mexikóiak, arabok, dél-amerikai indiánok, bemutatva nemzetük lovas játékeit. A közönség láthatott még céllövészetet, postakocsi-megtámadást, tüzérgyakorlatot, angol és amerikai katonai lovassági bemutatót, de japán akrobatákat is. A show-nak maga a tábor is része volt: a közönség igyekezett megbizonyosodni arról, hogy az indiánok tényleg tipikben (csúcsos sátorban) laknak-e, hogy étküket tábortüznél főzik-e, a csecsemőiket hátukra kötve hordják-e. Az aréna mellett volt a mellékmutatványos sátor, és az előadások után varie-

té-előadásokat is tartottak. A tábor körül mindenféle elárusítóhelyen költhet- te pénzét a látogató. Vásárolhattak pl. 50 fillérért 6 db képes levelezőlapot, amelyek a műsor egy-egy jellegzetes eseményét ábrázolták. Az aréna egyik végében az előadás kezdetéig a fűvőszenekar friss angol dallamokkal szóra- koztatta az embereket. A show gyakorlatilag már hajnalban megkezdődött a kirakodással és a városon keresztül haladó látványos felvonulással. Tekin- tettel arra, hogy mindez nagy tömegeket vonzott, a helységeken általában jelentős rendőri erőkkel biztosították az érdeklődők biztonságát (PERCZEL 2013: 136).

1. ábra. Buffalo Bill 1905-ben készült fényképe

Buffalo Bill westerncirkuszával Amerikában évtizedek alatt óriási sike- reket ért el, és népszerűsége töretlen volt. Érkezésekor Magyarországon ke- véssé volt ismert. Az USA vezető színházi hetilapjában a magyarországi tur- néről közölt összegzés kiemeli, hogy az előadások látogatottsága jó volt an- nak ellenére, hogy a körút az aratási időszak kellős közepén zajlott egy olyan országban, ahol a lakosság nagyobb része ilyenkor a földeken található (*The Billboard* 1906. augusztus 18., 24). Más források is arról tanúskodnak, hogy a rendezvény látogatottsága folyamatosan magas szinten volt, ami érthető is, hiszen a társulat időben és magas szinten gondoskodott a hírverésről, a műsor pedig színesnek ígérkezett. A rendezvény előtt általában két héttel megkezdődött a hírverés: a helyi lapokban több alkalommal is nagyméretű reklámot jelentettek meg, a helységeben plakátok ragasztattak ki, és a társulat megjelenését pár nappal megelőzve a helyszínre érkezett John M. Burke ör- nagy, a vállalat reklámfelelőse is, aki interjút adott a lapoknak. Vannak ada- tok arról is, hogy Szentesen három 25×3 méteres hirdetőtáblát helyeztek el, és a plakátokat kiragasztották a településtől 30 kilométeres körzetben is. A helyi újságokban közzétett interjúk és nagyméretű képes reklámok szövege

jórészt azonos volt, a központi kép viszont változott: cowboyt, kozák vagy arab lovast, lovakat ugrató cowboyokat, postakocsit támadó indiánokat, Buffalo Bill arcképét és bölényt vagy indián asszonyt ábrázolt gyermekkel. A korabeli újságok megjegyzik, hogy az esemény meglepően nagyszámú zsebmetszőt is vonzott (PERCZEL 2013: 146).

Az előadások elnyerték minden társadalmi réteg érdeklődését. Így például a budapesti előadásokat családjával és egész udvartartásával meglátogatta József nádor Habsburg főherceg, továbbá gr. Pejacsevich Tivadar horvát bán, a Budapesten akkreditált konzulok és a magyar főnemesség több tagja is (*Budapesti Hírlap* 1906. június 19.; *Pesti Napló* június 20., 13; *Budapesti Napló* június 21., 10). A bemutató rendszerint sok érdeklődőt vonzott egy-egy város környékéről is, jelentősen növelve a helyi fuvarozók, piacozók és boltosok bevételeit. A bemutatott produkció kapcsán, amint az várható is volt, a vélemények megoszlottak. Rákosi Viktor szavai szerint „az exotikus népek bemutatása ilyen keretben már lejárt a magát” (*Budapesti Hírlap* 1906. június 17., 2–3). Volt, aki sajtóságos vásári komédiának tartotta, nemegyszer előfordult a „sok hűhó semmiért” jellegű vélemény, van, aki megemlítette, hogy a mutatványokat „...is már több éve ismerjük a cirkuszokból és az állatkertből”. Volt, aki nyíltan csalást emlegetett: „A két jó lövő mutatványa is enyhén szólva cirkuszi szemképráztatás, mert olyan puskával söréttel löni, melynek csöve felfelé egyre szélesebb, nem vicc a tojásformákat eltalálni” (*Abauj-Kassai Közlöny* 1906. június 29., 3). Mások negatívumként említették a drága helyárat, illetve, hogy mindenért külön kellett fizetni, és ezek nem voltak benne a reklámban. Volt, aki a székek kényelmetlenségét sérelmezte. Jegyezzük meg ennek kapcsán, hogy a 7500 férőhelyes sátorba esetenként több mint tízezren szorultak. Több alkalommal elhangzott olyan vélemény is, miszerint a közönség az erős reklám hatására többet várt a rendezvénytől, mint amit kapott, habár maga a látvány mégis figyelemre méltó volt. A magyarországi körút fekete pontja a helyi sajtó szerint Debrecen volt, ahol ismeretlen okok miatt már a társulat megérkezése előtt az újságok hatására kifejezetten ellenséges hangulat alakult ki a cirkusszal szemben. Itt a hírek szerint 18 000 koronás veszteséggel szerepelt a rendezvény (PERCZEL 2013: 142). Ezzel szemben érdemes megállapítanunk, hogy a *The Billboard*-ban publikált értékelés szerint a debreceni fellépés egyértelműen sikeres volt, és az újság kiemeli azt is, hogy a három előadás telt ház előtt zajlott (*The Billboard* 1906. augusztus 18., 24).

Máskülönben a műsort kritikusan megítélők is gyakran megjegyzik, hogy a „világ minden részéből összecsoportított személyzetnek van etnográfiai jelentősége”, és hogy a bemutatót igazából ez teszi érdekessé. Így vélekedik például az országos lótenyésztők lapja (*Vadász és Versenylap* 1906. június 20). Mások viszont nemcsak a rendezvényt, hanem az aláfestő muzsikát szolgáló zenekart is dicsérték: „...mely fúvóhangszerekből van összeállítva és minden produkciót stílszerű zenével kísér, azonkívül gyönyörű szép, nálunk még nem hallott amerikai zeneszámokat ad elő igen élvezhető előadásban” (*Budapesti Napló* 1906. június 17., 9). Végző soron leszögezhetjük, hogy a műsor legtöbbször elnyerte a közönség tetszését, és az újságokban élénk szavakkal dicsérték – élethűnek, remeknek, színesnek, izgalmasnak, pompásnak, lenyűgözőnek és látványosnak ítélték meg. Leggyakrabban a szép, hatásos és merész lovas játékot dicsérték, de az előadás számos más pontjának is elismeréssel adóztak.

NAGYKIKINDA

Vidékünkön Buffalo Bill westernrevüje először Nagykikindára látogatott (július 5.). A *Torontali Közlöny* a következőképpen harangozta be az eseményt: „Valami új, valami különös, valami nagyszerű. A párizsi Petit Journal kijelenti, hogy aki megnézi a Buffalo Bill Wild West show-t, az világ körüli utat tesz meg. Ő nem cirkuszszerűen mutatja be lovait, hanem etnográfiai előadást nyújt” (*Torontali Közlöny* 1906. július 1., 2). Ezek a szavak elérték a kívánt hatást. Óriási közönség érkezett a városból és a környékről is, habár itt nem telt meg teljesen a nézőtér, délután egész népvándorlás indult meg a vásártér felé: „magánfogatok, bérkocsik, omnibuszok, kerékpárosok, szekerek vitték a közönséget, óriási néptömeg tette meg az utat gyalog” (*Torontali Közlöny* 1906. július 8., 2) és a helyi sörből is jócskán fogyasztottak, mivel igen meleg volt aznap, tudósított a lap később. Az előadástól a kikindai nép többet várt, ügyes reklámfogásnak, agyondicsért humbugnak tartották azt, legalábbis a cikk írója szerint.

A *The Billboard* a nagykikindai fellépés kapcsán megjegyezte, hogy tekintettel Belgrád közelségére, a közönség jelentős százaléka szerbiai volt, illetve, hogy itt a mellékrendezvények megnyitója négy nyelven: magyarul, németül, szerbül és románul zajlott (*The Billboard* 1906. augusztus 18., 24).

Sajnálattalunkra a nagykikindai német újságokból sem tudunk meg sokkal többet magáról az előadásról vagy annak fogadtatásáról. A *Gross-Kikinder Zeitung* június 24-én ismertetőt és nagy reklámot tesz közzé a közelgő eseményről (*Gross-Kikinder Zeitung* 1906. június 24., 3–4. és július 1., 8). A július elseji szám John. M. Burke őrnagy által adott, mondhatnánk standar-

dizált nyilatkozatot tartalmazza, és ugyancsak egész oldalas reklámot a lap végén (*Gross-Kikinder Zeitung* 1906. július 1., 3, 8). A bemutatót követő július hetedikéi számban csak egy rövid hír van Buffalo Bill cirkuszáról *Indiánok Nagy-kikindán* címmel, mely megemlíti, hogy Buffalo Bill hosszabb ideje várva várt cirkusza csütörtökön hajnali fél négykor végre megérkezett. Leírja, hogy a szerelvényeket az állomáson nagy tömeg várta, hogy láthassa a látványos és gyors kipakolást. A cikkben megjegyzi, hogy a két előadás „erősen” látogatott volt, és hogy a közönség annál inkább nagy érdeklődéssel szemlélte a bemutatót, hogy itt eddig még nem láttak indiánokat, kozákokat, mexikóiakat stb. (*Gross-Kikinder Zeitung* 1906. július 8., 3).

Az ugyancsak német nyelvű politikai és közérdekű újság, a *Nagy-Kikinda*, méretes reklámokat jelentetett meg Buffalo Bill előadására június 24-én és július elsején. A július elseji szám 3. oldalán *W. F. Cody ezredes* címmel Buffalo Bill személyéről és az előadásról közöl információkat, melyekből az olvasók megtudhatták például, hogy Buffalo Bill a westerncirkusz megteremtője, hogy korábban bátorságának, vezetői és nyomkövetői képességeinek hála, az indián háborúban nagy katonai hírnévre tett szert; hogy a bemutató kevésbé cirkuszi mutatvány, mint inkább etnográfiai bemutató, továbbá, hogy az előadás fényes példája az ember és a ló együttműködésének és barátságának; hogy a cirkuszi sátor 12 000 férőhelyes (*Nagy-Kikinda* 1906. június 24., július 1. és július 8).

A meghirdetett férőhelyek kapcsán azonban érdemes visszaemlékezni arra, hogy Budapest városának Tanácsához intézett májusi kérvényben a társulat a sátor befogadóképességét még mindössze 7500 férőhelyesnek tüntette fel. Úgy tűnik, a nagy érdeklődés miatt a Wild West vezetése változtatásokat eszközölt, arról viszont nem tudunk, hogy mennyiben volt ez a rendelkezésre álló helyek valós megnövelése és mennyire a nézők egyszerű bezúfolása a meglévő kapacitásokba. Az újsághírekben találoztunk zsúfoltságra vonatkozó panaszokkal. Tudomásunk szerint a túlszűfoeltség a magyarországi turnén nem okozott szerencsétlenséget, viszont egy ilyen eset előfordult később, Amerikában 1907. július 17-én Clevelandben, ahol a tartalék székek egy sora zuhant le, megközelítőleg száz személynek okozva ezáltal rémületet, horzsolásokat és egy személy esetében lábtörést is (*The Billboard* 1907. július 27., 23).

A *Nagy-Kikinda* július 8-ai száma kihagyta a témát, míg a július 15-ei szám nem túlságosan hízelgő hírt hozott nyilvánosságra Buffalo Bill westerncirkuszáról. A cikkben ugyanis arról esett szó, hogy Buffalo Bill társulata bécsi tartózkodásának utolsó napján kiderült, hogy 1000 sörösüveg – melyeknek értéke eléri az 500 koronát – eltűnt Friedrich Weber vendéglőjéből. Ezt a tulajdonoson kívül hat pincér és 122 vendég erősítette meg. A gyanú

Billékre esett. Miután a veszteség jelentős volt, Weber Szegedre utazott a Wild West után, és ott is hiányt talált a helyi büfében, majd felelősségre vonta a cirkusz gazdasági vezetőjét, WALTERT, ami kis híján tettelegessébe fajult. Ekkor a vendéglős magával a szegedi rendőrkapitánnyal tért vissza, akivel megtaláltak egyrekesznyi üveget Buffalóék egyik kocsijában. Mint ahogy azt az újság megjegyzi, Weber vendéglős jóindulatának köszönhetően az ügyben nem Buffalo Billt, hanem gazdasági vezetőjét, Walter urat vonták felelősségre (*Nagy-Kikinda* 1906. július 15., 3).

Habár nagyon kíváncsiak voltunk a szerb véleményekre a revü kapcsán, sajnos az Ivan Veselinović által szerkesztett *Sadašnjost* nevű oktatási, gazdasági és szórakoztató hetilap magáról az előadásról, annak fogadtatásáról nem publikált semmit. A június 24-ei számában nagy reklámot (elég szembe-tűnő helyesírási hibákkal) és egy rövidebb jegyzetet közöl a rendezvényről, amelyet a címben mint nemzetközi versenyt harangoz be. A jegyzet kiemeli a „lovak versenyének új és érdekes formáit”, amelyek az egész világon csak Buffalo Bill társulata által tekinthetők meg. Különösen érdekesnek tartja a kozák, arab, mexikói, indián, amerikai lövész és „...amerikai csikós (cowboy)” versenyét, és leírja, milyen lovak szerepelnek a műsorban. A cikk írója hangsúlyozza, hogy minden bemutatott jelenet természetes és élethű. A lap ugyanezen oldalán Amerikáról szó esik komolyabb szöveggörnyezetben is: az American Colonization Company bevándorlóknak 7,5 millió hold eladó földet hirdet. Az előadás hirdetéseiből a nézők megtudhatták, hogy „a világnak legnagyobb tanulságos kiállítását” láthatják két előadásban, 14 és 20 órától. Helyárak: első hely 2 korona, számozott hely 4 korona, fenn-tartott hely 5 korona, páholy-ülés 8 korona, egész páholy 6 személy részére 48 korona. Megtudhatták azt is, hogy „minden ülés vízmentes vászonnal van védve”, hogy „3 különvonat, 1300 ember és ló” érkezik, illetve hogy „a nagyszerű Vad Nyugat Vad-Kelettel egyesítve” látható (*Sadašnjost* 1906. június 24., 3).

A *Sadašnjost* nem ír a bemutatóról a július 8., 15., 22., vagy a 29-ei számaiban sem. Talán ez esetben is Mihailo Polit-Desančić már említett beszédét okolhatjuk, hisz éppen az említett időpontokban a lap részletekben jelentette meg Polit hosszú felszólalását – ami viszont majdnem teljes egészében lefoglalta az újság terjedelmét. A lap Polit-Desančić beszédén kívül más politikai jellegű témákkal foglalkozott: egyházi eseményekkel, a monarchiabeli szerbek együttműködésével, a délszlávok együttműködésének szükségességével, a szerb–horvát kapcsolatokkal, és értekezik a magyarokkal folytatott együttműködés lehetőségeiről is. Két számban levelet közöl egy amerikai szerbtől Cincinnatiából, valamint ismerteti a szerbiai himnuszra kiírt pályázattal kapcsolatos híreket (*Sadašnjost* 1906. július 8.).

3. ábra. Buffalo Bill cirkuszának látképe. Kolozsvár

NAGYBECSKEREK

A nagybecskereki fellépést (július 6.) már két héttel korábban publikált hírverő cikkek, plakátok előzték meg, három nappal a vonatok érkezése előtt pedig Buffalo Bill közeli munkatársa, John M. Burke őrnagy érkezett a városba. Elintézte a társaság hivatali ügyeit, és interjúkat adott. A kérdésre, miszerint nem költséges-e ide hozatni 800 embert és 500 lovat, az őrnagy így felelt: „Nem, mert jobb így egyben tartani a társaságot, mintha szétszélednének. Mindenki meggyőződhetik a vasúttársaságnál, hogy nekünk a társasággal szerződésünk van, mely a teljes 4 vonatnak szállítására vonatkozik, emberekkel, állatokkal, sátrakkal együtt” (*Torontál* 1906. július 3., 2).⁶ A további hírekből értesülhetünk arról, hogy az előadás élethűen mutatja be a Távoli Nyugat (Far West) múltját, a telepések életét, hogy mindezt igazi hősök tárják elénk, akik korábban olyan életmódot folytattak, amely 1906-ra már történelemlétkönyvbe illőnek tűnhet. Megtudhatjuk továbbá, hogy a fellépésen majdnem minden lófajta képviseltetve van, a vadlovaktól az „iskolázott úri lovakig”; azt, hogy az előadások idejére felállított indián falu teljesen élethű és kifejezetten tarkabarka, ami az indiánok sátrainak, mindennapi tevékenységeiknek, a tetovált, tollas díszes harcosoknak, színes ruhájú asszonyoknak és gyermekeknek köszönhető stb. A lap a közönség kíváncsiságát igyekszik felcsigázni azzal a hírrel is, hogy a több száz fős díszes menetet a vasútállomástól a vásártérig maga Buffalo Bill fogja vezetni. Burke interjújában kihangsúlyozta, hogy az előadás számos tanulságot kínál, hogy a korszerű kulturális-civilizációs fejlődés az előadásban

⁶ Az őrnagy által említett szerződés ma már nem található meg sem a Magyar Országos Levéltárban, sem a MÁV irattárban.

látható jeleneteket már kitörölte a mindennapok életéből, hogy már maguk a színészek is korosak, és hogy a bemutatott jelenetekről nemsokára csak hallomásból vagy a történelemkönyvekből lehet majd tudomást szerezni – tehát mindenképpen érdemes időt szakítani a revü megtekintésére (*Torontál* 1906. június 27–29).

Az utókorra maradt egy fénykép, amelyen a bevonuló csapat látható. A fénykép előterében négy hölgyet láthatunk, mögöttük széles tollkoronás indiánok következnek, a kép szélén bámészkodó helyiek tűnnek fel. Így nézett hát ki a bevonulás, amelyet a leírások szerint rengetegen néztek meg, dacára a hajnali óráknak, hiszen a vonatok négy és hat óra között érkeztek a pályaudvarra. A rekkenő hőség és az erős szél ellenére – amely bántóan kavarta a port – a helyi és a környékbeli nép több ezer főre duzzadt tömege ment ki a vásártéren felállított sátorhoz szórakozni. A másnapi lapban az újságíró t vicc költésére is ihlette a vadnyugati műsor: *Buffalo Bill és a politika* címmel jelent meg tréfásnak szánt rövidhír, amelyben az indiánok hangos rikoltozását vetik össze a választások idején zajló itteni kiabálással (*Torontál* 1906. július 7., 2).

A *Grossbecskereker Wochenblatt* közérdekű lap az előadást követő napon elismerő szavakkal méltatta Buffalo Billék előadását. Kifejtette, hogy Buffalo nagy nyugalommal és katonaságra jellemző pontossággal, lenyűgöző látványt nyújtva végezte a 49 vagon kirakodását és a tábor felállítását. „A sok lovas, illetve a virágos öltözetet viselő indiánok, akik a mi cigányainkra emlékeztetnek, hatalmas benyomást keltenek. A piactéren az emberek ambíciótól fűtve nyugodtan, de gyorsan és mesterien építkeztek, ami az amerikai munka- és vállalkozószellemet legjobb fényében mutatja be.” A cikk írója szerint az előadások főleg eredetiségükkel, a lovasok bátorságával, a mutatványok összetettségével, az elképesztő lovastudással és újdonságaikkal nyugtázták le a közönséget, az „...esti előadás pedig, amelyhez három nagy teljesítményű elektromos motor biztosította a megvilágítást, lélegzetet elállító volt”. A nyitójelenetet, amelyben Buffalo Bill nagyszámú vadul galoppozó lovascsapat élén jelent meg, a cikkíró stilizált festményhez hasonlított. „Ezt követően érdekes történelmi jelenetek és képek következnek, amelyek erőteljesebbek és eseménydúsabbak, mint más előadásoké.” Megemlíti, hogy az egész bemutatót az amerikai szellem, „igaz egy kis amerikai csalárdsággal megfűszerezve, hatja át...”, mely „egészen más világot, más modort és világképet tükröz” (*Grossbecskereker Wochenblatt* 1906. július 7., 4). Hasonló véleményen van a *Máramarosi Lapok* tudósítása is: „Az amerikai élelmességre jellemző különben, hogy még a sátrak szétszedése közben is – külön díj mellett – varieté előadást tartottak, amelynek szintén sok nézője akadt” (*Máramarosi Lapok* 1906. július 26., 6). A *The Billboard*

megemlíti, hogy itt az esti előadás sikeredett igencsak jól (*The Billboard* 1906. augusztus 18., 24).

Az előadással megelegedve ír Ivan Manojlović testvérének, Todor Manojlovićnak, az ismert szerb írónak Temesvárra: „Kedves Tódor! Ma volt nálunk Buffalo. Érdemes megnézni. Tehát, menj az egyforintos helyre, mivel onnan lehet a legjobban látni. Mikor érkezik hozzátok Temesvárra?” Érdekes a képeslap is: a Zrenjanini Levéltár hivatalos pecsétjével hitelesített képen cirill betűkkel az áll, hogy a trupp július 7-ei becskerek-i bevonulásáról van szó. Véleményünk szerint ez téves, hiszen a háttérben látható épületek egyike sem létezett Nagybecskereken. Ezzel szemben a helységnev jelzése kézírással történt, valószínűleg a levélíró által, tréfából.

PANCSOVA

A bejáródott módszerhez híven Buffalo Bill társulata Pancsován is már két héttel az esemény előtt egész oldalas reklámokkal és írásokkal hirdette a fellépést. Ez időben Pancsován a *Donau-Temes Bote*, a *Határőr* és a *Délvidéki Lapok* jelentek meg, szerb nyelvű újság nem volt. A *Donau-Temes Bote* közéleti lap hat számában közölt hosszabb-rövidebb hírt és reklámot Buffalo Bill bemutatója kapcsán. Buffalo Bill idős kísérőjére, John M. Burke őrmesterre hivatkozva kihangsúlyozta, hogy a vállalkozásra nem szabad úgy tekinteni, mint cirkuszra, hisz annál jóval összetettebb és tartalmasabb, ezért „a világ legnagyobb tanulságos kiállításaként”, illetve ünnepségnek kellene tartani, amelyben az „összes nemzetek” legmerészebb és legbátrabb lovasai vesznek részt (*Határőr* 1906. június 24. és július 1., mindkét szám utolsó lapja). Burke szerint látványosságában felette áll minden előadás-

nak, amit a pancsovaiak valaha is láthattak városukban, a nézőket két és fél óra leforgása alatt végigvezetik a lovaglóművészet világán, akárcsak a világ különféle népeinek szokásain. Emlékeztet arra, hogy „Buffalo Bill 16 éve már járt Európában, de most a fellépő emberek és állatok létszáma a korábbinak a kétszerese. Mindenféle »emberfajtából« hozott magával: indiánokat, japánokat, kozákokat, arabokat, mexikóiakat stb.” Burke biztosítja a nagyérdeműt arról is, hogy a rendezvény minden pontjában ugyanaz, amelyet „Párizs, London, Berlin, Brüsszel, Róma, Reindorf, Bécs, valamint Európa és Amerika valamennyi fővárosa nagy elismeréssel fogadtak”; továbbá megnyugtatta az olvasókat arról, hogy még heves esőzés sem akadályozhatja meg a rendezvény sikerességét, hisz a temperamentumos és „hős lovasok” ezt is csak egy új kihívásnak tekintik, a nézőket pedig 12 000 néző befogadására alkalmas vízhatlan sátor védi az időjárás viszontagságaitól. Ugyanakkor az esti műsorok semmiben sem különböznek a délutániaktól, hisz a világítást „három korszerű motor és nagyteljesítményű gőzgépek biztosítják” 25 000 lóerő teljesítménnyel. A műsor leírása néha már majdnem költői: „A lovak sörénye úgy hullámszik, mint a gabonaföldek a hideg júniusi szélben; a lovasok sisakjai szikráznak, a szablyák csillognak; mindez a lovasokat mozgó viharrá és fényekké varázsolják.” Az ismertető külön kitért a mexikói lasszóvetők és a beduinok ügyességére (*Donau-Temes Bote* 1906. július 1., 137; július 5., 140).

Pancsova állomására szombat hajnalban futottak be a vonatok Nagybecskerekéről, és a jól működő hírverésnek hála, itt is tömegek várták a különleges látnivalókat. „Városunk közönségének egy része már hajnalban talpon volt, hogy a Vad Nyugat nem mindennapi bevonulását láthassa. Tegnap hajnalban három különvonaton jött meg Nagybecskerekéről. Először a különböző kellékek, szakácsok és munkások érkeztek meg, kik néhány pillanat alatt felállították a különböző sátrakat s a konyhát. Utoljára jöttek a kozákok, indiánok, japánok, négerok, mexikóiak stb., nekünk furcsa viseletben. A két előadásnak is rengeteg nézője akadt” (*Határőr* 1906. július 8., 3). A *Donau-Temes Bote* kifejti, érdekes volt látni, milyen gyorsan és szervezeten dolgozott Buffalo Bill nagyszámú csapata: „...céltudatosan, rendezetten, nyugodtan és higgadtan dolgoztak minden zaj, kiabálás, lófrálás és cigaretázás nélkül. Minden úgy ment, mint a karikacsapás. Ez már magában látványosság volt, egyúttal betekintést nyújtott az amerikai munkamódszerbe. Külön érdekességet jelentett a sok különböző ember, faj és nemzet étkezési szokása, valamint konyhája” (*Donau-Temes Bote* 1906 július 8., 142).

4. ábra. *Buffalo Bill's Wild West*je a sátor alól szemlélve a nyolcvanas években

A *Donau-Temes Bote* 1906. július 12-ei számában közölt hírt *Buffalo Bill* címmel, melyben megállapította, hogy Belgrádból, Zimonyból és különösen Pancsova környékéről sokan érkeztek az előadásokat megtekinteni. Az újság szerint az előadások a nézősereget elsősorban a lovasbemutatókkal nyűgözték le, de ugyanakkor „olyan érdekes történelmi, néprajzi és háborús jeleneteket és képeket láthattunk, melyek nem mindennaposak. Két óra alatt az ember távoli vidékekről és városokról tanulhat és tudhat meg dolgokat. Az is tagadhatatlan, hogy az amerikaiak vállalkozó szelleme ügyesen egybefonódik az üzleti érzékkel, amit általában amerikai szélhámosságnak írnak le, természetesen ez semmiféleképpen nem mondható csalásnak, inkább nevezhető amerikai előadói tudatosságnak, rutinnak és körmönfonságnak. Mi európaiak azt kívánhatnánk, hogy bárcsak el tudnánk sajátítani a jó oldalt ennek az üzleti és előadásérezéknek.” A szerző megjegyzi, hogy amilyen gyorsan felépítették, olyan gyorsan le is bontották a felszerelést, és este 11 órakor már alig volt nyoma a korábbi jelenlétüknek, hajnali öt órakor pedig már Versecre értek (*Donau-Temes Bote* 1906. július 12., 145).

A *Határőr* a július 15-ei *Buffalo Pancsován* című írásában megjegyzi: „Buffalo Bill kétségek között jött Pancsovára, de örömtől repeső szívvel boldogan távozott. Indiánjai, kozákjai, zuávjai a múlt szombaton délután 6-7000, este pedig valami 7-7.500 nézőt csaltak a Vadnyugat megnézésére. A tudnivágyó pancsoviaiak nem kisebb összeggel, mint 45-48.000 koronával hizlalták Buffalo Bill tárcáját. Aztán mondja valaki, hogy nincs Pancsován pénz és publikum. Ez legfőleg csak akkor szokott megtörténni, ha jótékony célú mulatságot rendeznek, vagy ha magyar színészek játszanak” (*Határőr* 1906. július 15., 3).

A *The Billboard* tanúsága szerint annak köszönhetően, hogy Pancsovát csak a Duna választja el Belgrádtól, az esti előadáson a nézőtér tele volt jól öltözött belgrádiakkal (*The Billboard* 1906. augusztus 18., 24).

Pancsova városa egy új munkatárssal is gazdagította a Wild West show-t. Matuz Sándor filisi községi írnokot ugyanis 2000 korona éves fizetéssel és

teljes ellátással szerződtették indián lovasnak (!).⁷ „Matuz a minap vette át útlevelét Temes vármegye alispánjától, mert ki fog menni Amerikába” – folytatódik az érdekes híradás – nejét és gyermekét itthon hagyja, de ellátásukról már kellően gondoskodott (*Határőr* 1906. július 22., 3). Jegyezzük meg itt, hogy Amerika ez időben más formában, de igazán nagy számokban vonzotta a magyarországiakat kivándorlásra, amiről a *Határőr* július 29-ei számában olvasható kommentár *Kivándorlás a Magyar-Kanadából* címmel: „Elszomorító dolog, hogy hazánk legtermékenyebb vidékéről hol a gazdasági viszonyok összehasonlíthatatlanul jobbak mint a Felvidéken, vagy Székelyföldön, évenként mily sokan veszik a vándorbotot kezükbe s hagyják itt könnyelműen hazájukat. Könnyelműen, mert a legtöbb annyi vagyonnal bír, hogy abból tisztességesen megélhet, mégis Amerikába, Németországba vándorolnak. Nem a szegénység, hanem a könnyű és gyors meggazdagodás hajtja innen ki az embereket. Három év alatt csak Pancsováról 352 költözött ki, Torontál- és Temesmegyéből pediglen 30.257. Megdöbbenő szám” (*Határőr* 1906. július 29., 2). Jegyezzük meg, hogy a mai Vajdaság területéről a huszadik század első évtizedében több mint száztízezen emigráltak, háromnegyedük az Egyesült Államokba (GYÖRE 1992).

VERSEC

Versec város tanácsának közgyűlése 1906 júniusában tárgyalta a cirkusz helyi fellépéséről. Amikor a város június havi jelentéséről tárgyaltak napirendi pontként, az egyik képviselő felszólalt, és kevesellte az amerikai vállalatától beszedett 200 koronát. Úgy gondolta, hogy az az összeg nem lesz elég a terület rendezésére sem, mivel az állatvásárteret körülvevő korlátokat le kell bontani, és vissza is kell majd építeni. Elmondta még, hogy tudomása szerint Temesváron 1000 koronát fizetett a Vadnyugat, ezért arra kérte a polgármestert, vizsgálja felül a dolgot. A polgármester válaszában megnyugtatta a tanácsnokot, hogy utánajár az ügynek, és felszólította a rendőrkapitányt, írjon részletes jelentést.⁸

A Szerb Radikális Párt hetilapja, a *Rodoljub*, már a 25. számában, június 18-án reklámot közölt Buffalo Bill cirkuszának július 8-ai fellépéséről, délután 2 és esti 8 órai kezdetekkel. A június 24-ei számban vasárnap hajnali

⁷ Más városi lapokban is megjelenik az indiánok eredetiségének megkérdőjelezése, a család emlegetése. Valószínűleg a *Sipulus* tárca hatásáról van szó.

⁸ Sajnos (mivel az iratok nincsenek meg), ma már a jelentést nem ismerhetjük s nem tudhatjuk, végül mennyit fizettek a városnak, ez ma már nem rekonstruálható. A verseci tanácsulési jegyzőkönyvekért Fodor Istvánnak, a zentai levéltár igazgatójának mondok köszönetet.

fél ötre jelentették be Buffalo Bill három különvonatának érkezését, és azt is feltüntették, mely utcákon fog a vásártérig keresztülhaladni a több száz fős menet. Ugyanakkor az újság felhívta az olvasók figyelmét arra is, hogy az említett felvonulás nem veszélytelen, ezért a polgárok ne hagyják el a járdát, gyermekeket ne hozzanak magukkal, és tartsák magukat a rendőrségi utasításokhoz. A június 24-ei szombati szám 3. oldalán a lap interjút közöl *Major Jovan M. Burke* címmel Buffalo Bill munkatársával, aki elmondta a vállalkozással kapcsolatos fontosabb tudnivalókat – melyeket már említettünk e munka során. Burke őrnagy interjúja talán csak annyiban különbözött a korábbiaktól, hogy kihangsúlyozta, az előadás nagy sikert aratott koronás fők és államférfiak előtt is (*Rodoljub* 1906 június 18. és június 24., mindkét lap utolsó oldalán). Az újság következő három számában nem publikált jelentést a verseci előadásról.

A *Neue Werschetzer Zeitung* a június 28-ai számában nagy reklámot közöl Buffalo Bill színtársulatáról, és ugyanakkor sorozatot indított magáról a circuszról. Sajnos, a június 28-ai számot követően az újság nem hozzáférhető. A sorozat első részében a szerző méltatja a modern kori hadviselésben történt változásokat. Kifejti, hogy olyan korban, amikor a modern fegyverek tömeges használata miatt a lovasság a hadviselésben elvesztette korábbi jelentőségét, az indiánokkal – kik úgyszintén lecserélték íjjaikat a modern puskákra – specifikus körülmények között folytatott harcokban a lovasság mégis nélkülözhetetlennek bizonyult. A szerző megállapítja, hogy az új és a régi harcmodor elemei jól ötvöződnek a Wild West műsorában. Utalva a közelmúlt eseményeire (japán–orosz háború), a szerző külön kitért a japán harcosok fellépésére, kiemelve, hogy a szamurájok az 1870 előtt használt hagyományos páncéljaikban jelennek meg, de a műsor már bemutatja a japán hadviselésben végbement óriási modernizációt is (*Neue Werschetzer Zeitung* 1906. június 28., 1).

A német nyelvű *Werschetzer Gebirgsbote* a június 29-ei és a július elsejei számában nagy reklámot jelentetett meg a rendezvényről, sajnos, hiányoznak a július 3-át követő példányok. Nincs több szerencsénk a *Werschetzer Volksblatt* hetilappal sem, ez is közöl reklámokat a július elsejei újságban, sőt a bemutató napján megjelenő számban is – melyben egyúttal közli a Burke őrmesterrel készült szokásos interjút, de a július 15-ei számból hiányzik az esemény méltatása (*Werschetzer Volksblatt* 1906. július 1. és július 8.). Ehelyett *Baleset Buffalo Billnél* címmel rövid hírt közöl arról, hogy kedden, Aradon a délutáni műsor alatt az indiánok elleni lovasroham alatt Arri Lummas (őt a már emlegetett neves amerikai színházi hetilap Harry Lummins angol táncosként nevezi meg) olyan szerencsétlenül esett le a lóról, hogy jobb lábát törte. Kórházba szállítását követően csak egy hét múlva tudott újra a társulathoz csatlakozni (*Werschetzer Volksblatt* 1906. július 15.).

A *Südungarischer General-Anzieger* július elsejei számában nagy reklámképet és tájékoztatást találhatunk Buffalo Bill társulatának vendégszepléséről, az előadásról, a fellépőkről (*Südungarischer General-Anzieger* 1906. július 1., 5, 7). Az egy héttel későbbi, az előadás napján megjelent számot is kihasználták a lakosság érdeklődésének felcsigázására: a nagyméretű reklám mellett az újság rövid szöveget tett közzé *Buffalo Bill Vadnyugata* címmel: „Buffalo Bill’s Wild West. Szükséges-e még egyáltalán ezt a már itt levő óriási és páratlan cirkuszt reklámozni? Aki nem teljesen pénztelen, annak melegen ajánljuk e szenzációs és ötleteli előadás megtekintését! A valamivel magasabb árak nem kellene, hogy elriasszanak bennünket, hisz többé nem lesz lehetőségünk ilyen tüneményes eseményt szemlélnünk. Hajnali fél ötkor érkezett Buffalo Bill Vadnyugata Versecre, és azonnal tömeges menetet prezentált a város utcáin. Az igazán nagyszerű felvonulás 800 művészből és 500 lóból állott, és a vasútállomástól a Pancsovai és Udvari utcán, a Városháza és Temesvári utcán áthaladva érte el a nagy Vásárteret, ahol a 12.000 férőhelyes sátrat felállították. Arra bátorítjuk olvasóinkat, hogy tekintsék meg Buffalo Bill és társasága bemutatóját” (*Südungarischer General-Anzieger* 1906. július 8., 2–3, 4).

A *Südungarischer General-Anzieger* következő száma betekintést nyújt abba, hogyan fogadták a verseciek Cody ezredes csapatát. A már szokásosnak mondható újságcím alatt az újság a következőt írja: „Buffalo Bill Vadnyugata. Vasárnap kora reggel városunk nagy izgalomban volt. Egész Versec láthatta az amerikai óriásvállalat bevonulását – már a hajnali óráktól a kíváncsiskodók százai tolongtak a város utcáin. Buffalo Bill első szelvénye öt óra után érkezett és azonnal, a legnagyobb iramban, megkezdődött a kirakodás. Egymást követték a súlyos teherkocsik, melyeket erős mecklenburgi lovak vontattak a városon keresztül az előadás színhelyére. Vásárterünkön nem egész három óra alatt igazi sátorváros épült. A kora délelőtti órákban már több ezer ember verődött itt össze, ami által Versec olyan turisztikai színhellyé vált, mint még soha. A két előadást összesen 16.700 fizetőjegyes és több mint 500 ingyenjegyes látogató tekintette meg. Az előadások csodálatosan izgalmasak voltak, és érdemes volt ott lenni. A programot részleteiben ismertetni értelmetlen. Mindenki nagyon is elégedett volt a fenséges bemutatóval. A délután során a »különlegességek« sátra sem volt üres, a cirkusznak itt is 3500 korona bevételre sikerült szert tennie. Mindent összevetve Buffalo Bill Versecen több mint 40.000 koronát keresett. Minden előadás után még egy amerikai varietét adtak elő, melyek nagy tapsnak örvendtek. Este 11 órakor a hatalmas sátrat lebontották, és éjfél előtt Buffalo Bill társulata a legjobb benyomásokat keltve hagyta el a városunkat. Versec után a társulat Temesvárra, majd Aradra utazott, ahol két napot vendégsze-

dett. Itt egy lovas szerencsétlenül leesve a lováról, eltörte a lábát. Jelenleg ez a nagycirkusz Erdélyben vendégszerepel, ahonnan majd Romániába folytatják útjukat” (*Südüngarischer General-Anzieger* 1906. július 15., 4–5). A *The Billboard* a verseci és temesvári látogatottságot mindössze korrektnek jelöli. Ugyanakkor a későbbi erdélyi fellépéseket jó bevételűnek aposztrofálja (*The Billboard* 1906. augusztus 18., 24).

A *The Billboard* az egész magyarországi turnét anyagilag jól sikerülteként könyvelte el, de megjegyzi, hogy a csapat két okból is megkönnyebbüléssel hagyta el az országot: egyrészt, mert utukat végig szélsőségesen meleg és száraz időjárás kísérte, másrészt Magyarországon sok nyelvi és politikai kíváncsalmat kellett kielégíteniük, ezért Buffalo Bill és a menedzsmenst állandóan feszültség alatt volt, és amint a cikk szerzője írja, folyamatosan forró vízben főve érezték magukat (*The Billboard* 1906. augusztus 18., 24). Az utolsó magyarországi színhely, Szatmárnémeti után Buffalo Billék a galíciai (ma Ukrajna) Kolomea irányába folytatták útjukat, ahol július 23-án léptek fel (GRIFFIN 2010: 151).

A végén talán említsük meg azt is, hogy a társulatnak volt két magyar tagja is. Az egyik „valami Csikós nevezetű, aki ezelőtt öt évvel Párizsban került a cirkuszhoz. Iparoslegény volt, és származására nézve aradi. Csikós nagyon megtetszett Codynak és a nevére észébe jutva, 12 tagú csikóscsapatot is szervezett, amely a hadipostát őrizte. A magyar legények azonban a világhódoltságban elhaltak, lovaik elhullottak, csak Csikós maradt meg, aki mind kedveltebbé tette magát a nyugatiak előtt. Úgy Cody ezredes, mint Borker úgy találják lövésnél legbiztosabban a fehér golyókat, ha azokat Csikós dobálja a levegőbe. Az indusok pedig, akik elvonultan élnek a többi fajtól, egyedül őt tűrik meg maguk között és valósággal istenítik, semennyiért nem tűrve, hogy valaki csak meg is sértse a magyar fiút” (*Békésmegyei Közlöny* 1906. július 5., 2). Ezek a sorok valószínűleg túlzóak, de tény, hogy a magyar csikós kalapos-bajuszos arca megjelent egy 1899-es naptáron is.⁹

ÖSSZEGZÉS

Amint azt a fentiekből megállapíthatjuk, Buffalo Bill Wild Westje nagy feltűnést keltett térségünkben. A Bánság négy helységében a műsort telt ház vagy majdnem telt ház előtt játszották, így a nyolc előadást véve alapul, szerény számítások szerint is a jeggyel rendelkező látogatók száma érezhetően

---

⁹ Jack Rennert, Henri Veyrier: *Cent affiches de Buffalo Bill's Wild West*. A kötet egy plakátgyűjtemény, a 28. a The Cody Calendar 1899-ből, ahol Bill fejét 12 fontos alak veszi körül, egyikük a magyar csikós. Ezúton is köszönetemet fejezem ki Réti Károlynak a kötet rendelkezésemre bocsátásáért.

meghaladhatta az ötvenezer főt. Pancsován és Versecen, ahonnan vannak adataink, a nézők száma több volt 31 000-nél, a bevétel pedig az említett két helyen elérte a 85–90 000 koronát. A nézők részben helybeliek, részben pedig a környék, sőt a szomszédos Szerbia állampolgárai voltak.

Habár vannak eltérések a különböző sajtótermékek értékelései között, az előadással kapcsolatos vélemények nagy többségét pozitívként jellemezhetjük. A nézők különösen a produkció arányait, gazdagságát, látványosságát, a lovasbemutatókat, illetve a cirkusz néprajzi elemeket felvillantó részeit dicsérték. A délvidéki sajtóhírekből láthatjuk, hogy a cirkuszosok megérkezését, a kipakolást, a felvonulást és a sátortábor felépítését/bontását a helybeliek nagy figyelemmel kísérték, és mindez majdhogynem az előadással felérő attrakciószámba ment. Valószínű, hogy sokan, akik valamilyen okból nem tekinthették meg a bemutatót, legalább ily módon kaphattak ízelítőt a látványosságból. Sok látogatója volt magának a sátortábornak és a kíséző rendezvényeknek is. Mint már említettük, a revü fogadtatása országos szinten is jó volt: a 25 meglátogatott városból 19 esetében a korabeli sajtóban pozitív visszajelzéseket olvashatunk, 3 esetében (Nyíregyháza, Gyulafehérvár, Segesvár) nincs információnk a cirkusz fogadtatásáról, míg másik három város (Kassa, Munkács, Debrecen) esetében a hazai újságok csak negatív véleménnyel szolgáltak.

A szemlélt helységek szállodásainak, kocsmárosainak, a kereskedők üzletének is jót tett a műsor érkezése, mivel Buffalo Bill vállalatának napi étkezési költsége közel 2000 koronára rúgott, amely összeg mindig az adott város kereskedőit gazdagította, mert a napi ellátásukról helyben gondoskodtak friss áruk vásárlásával. Ugyanakkor láthattuk azt is, hogy az előadás napján a négy helység turisztikai központtá vált, ami kétségtelenül tovább növelte a helybéli termelők, kereskedők, fuvarosok, munkások és zsebmetzők bevételeit.

Nem csoda, hogy Buffalo Bill szereplését folyamatosan nagy figyelem övezte, hisz hősünk már meglevő népszerűségét kiemelkedő és vidékünkön nem mindennapos reklámkampány öregbítette. A reklámhadjárat folytatására a vándorcirkusz három vonatjaiból egy egész kocsi volt berendezve. Az itt dolgozó negyvenöt (!) személy kizárólag a népszerűsítéssel foglalkozott. „Három csoportot alkottak, az első tizenöt munkás bérelt autón a környéket járta, a látogatott város 30 kilométeres körzetében található falvakban ott plakátokat helyezett ki. Minden szabad helyen, kerítésen, istállón felragasztják az illusztrált falragaszokat. A második csapat a városi hirdetőoszlopokat fedte be a plakátokkal, a harmadik pedig a kereskedőket járta be, és kirakataikban – ingyenjegyet adva a helyért – lógatják ki a plakátokat. Házról házra is járnak még, illusztrált prospektusokat osztogatva. Napon-

ta 15–20 000 nyomtatványt ragasztanak ki” (*Ellenzék* 1906. június 28., 4). Ezeket egészítette ki igazgatójuk, John M. Burke 3-4 nappal korábbi érkezése, amely szintén a népszerűsítés részét képezte (*Szatmár-Németi* 1906. július 15., 3).

Megállapíthatjuk azt is, hogy a cirkusz reklámozása, apró részletekig menő szervezettsége, óraműszerű működése, a produkció kitűnő kivitele, a vállalkozás csodálatot diktáló arányai felhívták a közönség és a szemlélődők, az érdeklődők figyelmét az amerikai vállalkozói szellemre, professzionalizmusra is, amit többen is követendő példaként tüntettek fel. Ugyanakkor érzékelték a reklámozással kapcsolatos hátulütőket és „csalárdságokat” is. Figyelemre méltó, hogy a szervezők, a nézők és a kritikusok a Wild West műsorát egyaránt egy már jórészt letűnt, de nem távoli kor bemutatásaként élik meg, aminek érdekessége, hogy maguknak a szereplőknek egy része még az említett korszak cselekvő részese és alakítója volt, de már – mint muzeális értéket – ápolandó történelmi és néprajzi emléket mutatnak be a közönségnek. Ez összhangban volt a belle époque világérzésével is, aminek része volt a fejlődés tudata, a nagy változások és talán már az idő felgyorsulásának érzete is.

A vadnyugati show alaposan megmozgatta településeink lakosságát, és bőségesen adott beszédtemát az amerikaiak megjelenése. És ha voltak is fanyalgók, mégis mindannyian olyan élménnyel gazdagodtak, amelyet sem azelőtt, sem azután nem éltek át, amelyet lehetett mesélni még az unokáknak is. A vadnyugat egy hétre beköltözött a Bánságra.

FÜGGELÉK

Buffalo Bill Vadnyugatának hivatalos műsora.¹⁰

1.	<i>A csillagos lobogó</i> , amelyet a saját zenekar kísért.
2.	<i>Diszfelvonulás</i> , itt megmutatták magukat az összes lovasok.
3.	<i>Lovas művészek</i> előadásai: Cowboyok, kozákok, mexikóiak, arabok, dél-amerikai indiánok mutatják be nemzetük lovaglási módjait.
4.	<i>Egy kivándorló csapat átkelése a síkságon</i> . Far West mulatságai, a rézbőrűek támadása, amelyet a cowboyok visszavernek.
5.	<i>Cody ezredes mutatványai</i> : céllövész bemutató, feldobott tárgyakat talált el lóhátról.

¹⁰ Buffalo Bill show-jának hivatalos műsorfüzete az Országos Széchényi Könyvtárban található. A táblázatban összefoglalt műsorszámokat a füzetből vettük.

6.	<i>A Pony Express és lovasa:</i> Érdekes bemutatása a csak egy évig fennálló Pony Express lovasposta-szolgálatnak.
7.	<i>Nagy tűzgyakorlatok az Egyesült Államok katonái által bemutatva:</i> A régi gyújtózsínóros és a modern gyorstüzelésű ágyúk bemutatása..
8.	<i>Az angol lovasság és a 10. számú amerikai lovas hadtest műlovas mutatóványai.</i>
9.	<i>Lótolvajok:</i> Hogyan ítélték felettük.
10.	<i>A Dead Wood Mail Coach megtámadása:</i> A híres és jellegzetes postakocsi megtámadása indiánok által, amelyet visszavernek a védekezők.
11.	<i>Arabok és japánok</i> nemzeti játékaiknak bemutatója, akrobatamutatóványok.
12.	<i>Vakmerő lovas</i> mutatóványok.
13.	<i>Mexikóiak</i> bemutatója: A lassóvetés tudományának szemléltetése, rohanó állatokra is.
14.	<i>Johnny Baker</i> a híres amerikai céllövő. Fejen állva és háttal tükörből is célba talált.
15.	<i>Custer utolsó harca,</i> avagy a Little Big Horne-i csata.
16.	<i>Delvin Zuávok:</i> Az Egyesült Államok honvédeinek katonai bemutatója: gyors alakzatba rendeződés, pontos fegyverhasználat, akrobatamutatóványok.
17.	<i>Cowboyok</i> bemutatója: Sebes vágta közben tárgyakat vesznek fel a földről, lassóvetés, vadlovak betörése.
18.	<i>Az Egyesült Államok 6. lovas ezredének harcosai:</i> Katonai bemutató.
19.	<i>Fiatal indiánok lóversenye:</i> Nyergeletlen lovakon zajlik a látványos küzdelem.
20.	<i>Kaukázusi kozákok szenzációs lómutatóványai.</i>
21.	<i>Az élet Far Westben.</i> Az indiánusok támadása egy telepítvény ellen.
22.	<i>A Rough Riders-ek búcsúüdvözlete.</i> Cody W. F. (Buffalo Bill) személyes vezetése alatt.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai

VII.2.e. Pesti (1875-től Budapesti) Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai, Cégbírószági iratok, Budapesti Tattersall Rt. régi Cg. 1877/363, Cg. 47, Okm. 162 (Cg = Cégszám, Okm. = Okmánytár)

X. 201. a – Budapesti Önkéntes Mentőegyesület, Mentőszolgálati naplók

Nyomtatott források

Abauj-Kassai Közlöny (Kassa)

Békésmegyei Közlöny (Békéscsaba)

Budapesti Hírlap (Budapest)

Budapesti Napló (Budapest)

Donau-Temes Bote (Pancsova)

Gross-Kikinder Zeitung (Nagykikinda)

Grossbecskereker Wochenblatt (Nagybecskerek)

Pesti Napló (Budapest)

Határőr (Pancsova)

Máramarosi Lapok (Máramarossziget)

Nagyváradai Napló (Szatmár-Németi)

Nagy-Kikinda (Nagykikinda)

Torontál (Nagybecskerek)

Torontáli Közlöny (Nagykikinda)

Vadász és versenylap (Budapest)

Sadašnjost (Nagykikinda)

Südungarischer General-Anziieger

Szatmár-Németi (Szatmárnémeti)

Rodoljub (Versec)

Zastava (Újvidék)

Branik (Újvidék)

Naše doba (Újvidék)

Vrač pogodač (Újvidék)

Werschetzer Gebirgsbote (Versec)

Werschetzer Volksblatt (Versec)

Pozorište (Újvidék)

Politika (Beograd)

Novi pokret (Beograd)

Neue Werschetzer Zeitung (Versec)

Povlastični viestnik

Financijalni Glasnik (Budapest)

The Billboard (New York)

IRODALOM

- BERGER Thomas 1996. *Kis nagy ember visszatér*. Budapest
- BERKES Ildikó 1986. *A Western*. Budapest
- BROWN Dee 1980. *Vasút a vadnyugaton*. Budapest
- DAVIS William C. 1994. *A vadnyugat hőskora 1800–1899*. Budapest
- GRIFFIN Charles Eldridge 2010. *Four years in Europe with Buffalo Bill*
- GYÖRE Zoltán 1992. *Kivándorlás Amerikába a századfordulón = Hid* 11–12. 843–853.
- H. ORLÓCI Edit 2006. *Szabad a porond. A magyar cirkuszi testnyelvjáték 1890–1914*. Budapest
- HAHNER Péter 2011. *Újabb 100 történelmi tévhit, avagy amit biztosan tudsz a történelemről – és mind rosszul tudod...* Budapest
- HAHNER Péter 2012. *A vadnyugat. 20 hős, 20 talány*. Budapest
- JACQUIN Philippe 2006. *Hétköznapi élet Buffalo Bill korában*. Budapest
- KEMÉNY György 1942. *Magyarország időszaki sajtója 1911–1920*. Budapest
- KOVÁCS László 2004. *Vadnyugati vadászpuskák*. Pusztazámor
- KUCZKA Péter (szerk.) 1985. *Vadnyugati történetek*. Budapest
- PERCZEL Olivér 2013. *Buffalo Bill Magyarországon = FONS* 3. 123–189.
- UTLEY Robert M. 2004. *A lándzsa és a pajzs. Ülő Bika élete és kora*. Budapest
- The William F. Cody Archive: Documenting the life and times of Buffalo Bill*. Buffalo Bill Center of the University of Nebraska, Lincoln, <http://www.codyarchive.org/>. (2016. 09. 01.)
- Presenting the Buffalo Bill Project*. University of Nebraska, Lincoln, <http://buffalo-billproject.unl.edu/about/>. (2016. 09. 01.)
- BBCW. *Buffalo Bill Center of the West (Buffalo Bill Memorial Assoc.)*, Cody, Wyoming. The McCracken Research Library. <https://centerofthewest.org/research/>. (2016. 09. 01.)
- SM. Светозар Марковић Egyetemi Könyvtár, Belgrád, digitális tára. <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga?search=%D0%B1%D1%83%D1%84%D0%B0%D0%BB%D0%BE+%D0%B1%D0%B8%D0%BB&startrow=70>, (2016. 03. 12.)
- VBB. *Virtual Buffalo Bill*, <http://idialab.org/virtual-buffalo-bill/>. (2016. 09. 01.)
- VO. *Vesti online*. <http://www.vesti-online.com/Vesti/Drustvo/418344/Bufalo-Bil-u-Zrenjaninu>. (2016. 09. 01.)

The Star of the Wild West in the Banat Prairie

Probably everyone has heard of Buffalo Bill. His name brings back the Wild West, its romantic golden age known from films and novels. In his career he was a rider for the Pony Express, a scout, buffalo hunter, a military officer, a part-time theater actor, a Wild West circus producer, and a leading character of pulp fiction and western movies. In 1882, with his “Buffalo Bill’s Wild West” he practically created a new genre, the western variety show. He constantly expanded his business, and was enormously successful touring the USA and Europe. The show was attended by kings and queens,

and even by the Pope. During its second European tour (1902–1906) the show was brought to Hungary too, where it performed in 25 towns in just over a month's time: in Nagyikinda, Nagybecskerek, Versec and Pancsova. This paper talks about the shows and its reception in the aforementioned four towns.

Key words: Buffalo Bill, Banat, circus, America

Zvezda Divljeg zapada na banatskim stepama

Verovatno su svi čuli o Bufalu Bilu. Njegovo ime evocira romantizovano zlatno doba Divljeg zapada, koje nam je iz filmova i romana dobro poznato. U toku svoje karijere on je bio jahač famoznog Poni Ekspresa, traper, lovac na bizone, oficir, pa zatim pozorišni glumac sa pola angažmana, a konačno veliki preduzetnik u cirkusu, kao i junak brojnih petoparačkih romana i filmova o Divljem zapadu. 1882. godine osnivanjem njegovog cirkusa „Buffalo Bill's Wild West” praktično je stvorio novi žanr: reviju vesterna. Kontinuirano proširivajući svoje preduzetništvo on je tri decenije sa nesmanjenim uspehom išao na turneje po Sjedinjenim Američkim Državama i po zemljama Evrope. Njegove predstave gledale su krunisane glave, pa čak i Papa. U toku njegove druge evropske turneje (1902–1906) posetio je i Mađarsku, gde se našao u 25 gradova u periodu nešto dužem od mesec dana. Tada je nastupao i u Velikoj Kikindi, Velikom Bečkereku, Vršcu, kao i u Pančevu. Naš članak se bavi njegovim četrima spomenutim predstavama, kao i njihovim prijemom kod publike.

Cljučne reči: Bufalo Bil, Banat, cirkus, Amerika

Beérkezés időpontja: 2016. 09. 12.

Közlésre elfogadva: 2016. 09. 27.